

УДК 334.722:005.934-042.3:[339.9:330.131.7] DOI: <https://doi.org/10.18664/btie.90.337163>

**ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА СУЧАСНИХ СОЦІАЛЬНО-
ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ: ЛЮДСЬКИЙ ВИМІР
(НА ГРУНТІ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ПАРАДИГМИ)**

*Компанієць В. В., академік Академії економічних наук України,
д.е.н., професор (ХГУ НУА)*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2289-5477>

Макасеєв О.В. аспірант, (ХГУ НУА)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-6397-1704>

Одна з головних причин глибинної кризи сучасної економіки - це те, яке місце відводиться в ній людині. Це стосується і розуміння головної ролі людської складової в забезпеченні безпеки соціально-економічних систем (СЕС), у т.ч. економічної безпеки (ЕБ). Цю проблематику розглядає невелике коло вітчизняних вчених але без застосування соціокультурної парадигми, що дає зовсім інше бачення.

Тому в публікації визначено: різницю сутності й формування ЕБ СЕС на основі соціокультурної парадигми; сутність ЕБ бізнес-підприємства на основі цієї парадигми; зміст різних видів безпеки особистості та їх вплив на ЕБ підприємства; думку практичного менеджменту щодо основних ризиків та факторів ЕБ підприємств; неусвідомлені ризики ЕБ СЕС. Принциповою відмінністю визначення ЕБ

СЕС на основі соціокультурної парадигми є бачення потреб людини як біо-соціо-духовної істоти, відповідно, наявність вертикального виміру цілей СЕС та критеріїв оцінювання безпеки.

Визначено, що одним із ключових ризиків розвитку сучасних СЕС є ризик антропологічний, який відноситься до неусвідомлених. Наголошено на тому, що визначальним елементом СЕС є духовно-культурна складова, тому ключ до забезпечення безпеки СЕС, в т.ч. економічної безпеки, знаходиться в зміні духовної культури людини та суспільства.

Ключові слова: соціально-економічні системи, соціокультурна парадигма, людський вимір, економічна безпека, підприємство, потреби людини, нематеріальний капітал, антропологічний ризик, соціально-економічна, психологічна безпека працівника, культура, свідомість, когнітивно-поведінковий підхід.

ECONOMIC SECURITY OF MODERN SOCIO-ECONOMIC SYSTEMS: HUMAN DIMENSION (BASED ON SOCIO-CULTURAL PARADIGM)

***Kompaniets V. V., Doctor of Economics, Professor (Kharkiv University of
Humanities «People's Ukrainian Academy»)***

***Makaseev O. V., graduate student Kharkiv University of Humanities
«People's Ukrainian Academy»)***

One of the main reasons for the deep crisis of the modern economy is the place given to a person in it. This also applies to understanding the main role of the human component in ensuring the security of socio-economic systems (SES), including economic security (ES). This problem is considered by a small circle of Russian scientists, but without applying a socio-cultural paradigm, which gives a completely different vision.

Therefore, the publication defines: the difference in the essence and formation of the ES SES based on the socio-cultural paradigm; the essence of the ES business enterprise based on this paradigm; the content of various types of personal security and their impact on the ES enterprise; the opinion of practical management regarding the main risks and factors of the ES enterprises; unconscious risks of the ES SES. The fundamental difference between the definition of SES ES based on the socio-cultural paradigm is the vision of human needs as a bio-socio-spiritual being, respectively, the presence of a vertical measurement of SES goals and safety assessment criteria. And the determining factor of the efficiency and safety of SES is the intangible capital of the individual and society.

It is proposed to consider the SES ES as: the state of protection of SES from destructive factors; the functioning of SES, which is provided by proper institutions and managers in accordance with socio-cultural identity; a transdisciplinary branch of knowledge.

It is determined that one of the key risks of the development of modern SES is anthropological risk, which is considered unconscious. It is caused by the change of Man and society under the influence of the humanitarian and technological revolution. Modern society is difficult to respond to uncertainty and upheaval, because the dominants formed in it are incompatible with moral leadership, responsible behavior of managers and staff, and effective response to changes, which is the basis of SES security.

It is noted that the defining element of the SES is the spiritual and cultural component, which determines the National way of thinking, activity, and psychology of economic activity of its subjects. Therefore, the key to ensuring the security of SES, including economic security, is to change the spiritual culture of a person and society.

Keywords: *socio-economic systems, socio-cultural paradigm, human dimension, economic security, enterprise, human needs, intangible capital, anthropological risk, socio-economic, psychological security of the employee, culture, consciousness, cognitive behavioral approach.*

Постановка проблеми. Питання сутності й забезпечення економічної безпеки соціально-економічних систем різних рівнів - від держави до окремих підприємств, цікавило вітчизняних фахівців та практиків ще з 90-х рр. ХХ ст. Але з переходом глобальної соціально-економічної системи в період глибинної важкої трансформації та під впливом воєнних дій в Україні це питання стало життєво важливим. Гуманітарно-технологічна революція й стрімкі полісистемні зміни, що її супроводжують, невизначеність та формування «нової нормальності» поряд із неможливістю осмислення змін (нусогенна криза) та антропогенною кризою й антропогенним переходом – це основні виклики, які потребують усвідомлення та формування певної адекватної реакції керівників різних рівнів. Побудова адекватних управлінських заходів потребує формування нових теоретичних підходів до визначення та забезпечення економічної безпеки соціально-економічних систем різних рівнів.

Аналіз останніх досліджень та виділення не вирішених питань загальної проблеми. Слід зазначити, що уся теорія економічної безпеки (ЕБ) соціально-економічних систем (СЕС) різних рівнів (від держави до бізнес-підприємств) (мега-, макро-, мезо-, мікро-, нанорівні), у т.ч. категорійний апарат, складові, фактори та важелі економічної безпеки, не є кінцево сформованими, теорія постійно розвивається. Понятійний апарат теорії економічної безпеки пов'язаний із категоріями: «економіка», «підприємство» (тобто соціально-

економічні системи різних рівнів) «безпека», «потреби», «ризик», «загрози», а також «збереження (життєздатність)» та «розвиток». І усі ці категорії мають неоднозначне трактування, що також обумовлює несформованість теорії. Про це свідчать публікації наших вчених в яких можна знайти як узгоджені, так й зовсім різні трактування та підходи.

Дослідженням теоретико-методологічних положень і прикладних проблем економічної безпеки держави присвячені праці І.Бабець, З. Варналія, А.Гріненко, О.Дацко, В.Засанського, О.Ляшенко, Б.Пшика, І.Ревак, М.Флейчук, Ю.Харазішвілі, А.Ходжан, О. Чернеги, Л.Шаульської, І. Щерб ін. Питання економічної безпеки підприємств розглянуто в працях Ареф'євої, Т. Адаменко, І. Воловельської, І. Голікова, Б.Дуб, З.Живко., Т. Зубко, Г. Козаченко, А. Ковальчук, О. Ляшенко, М.Копитко, В.Франчук ін.

Системний аналіз великої кількості вітчизняних досліджень економічної безпеки проведено, зокрема, у публікації Дуб Б. С. (2016). Узагальнюючи праці вітчизняних фахівців за період 2008-2015 рр., автор зазначає, що за термінологічним наповненням економічна безпека в загальному сенсі розуміється як спроможність суб'єктів СЕС різних рівнів гарантувати захист економічного потенціалу від різних дестабілізуючих чинників впливу [1]. Важливо, що таке трактування економічної безпеки як стану захищеності системи чи її суб'єктів враховується в практичному застосуванні при розробці концепцій й законодавчих

актів з питань безпеки в Європейському просторі.

В одному із класичних визначень, яке сформульовано представниками львівської наукової школи безпекознавства, *на рівні країни (СЕС макро-рівня) економічна безпека визначається як такий стан національної економіки, за якого зберігається стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз і задовольняються потреби особи, сім'ї, суспільства, держави* [2, с. 9].

А економічна безпека підприємства (СЕС мікро-рівня) в одному з класичних визначень характеризується як його захищеність від ризиків та загроз зовнішнього та внутрішнього середовища, а її основна мета полягає в забезпеченні сталого та максимально ефективного розвитку відповідно до стратегічних цілей підприємства [цит. за 3].

Тобто мова йде не тільки про *стан захищеності СЕС від ризиків та загроз, а й досягнення цілей СЕС певного рівня, у т.ч. задоволення потреб економічних акторів та членів суспільства.*

Але досить невелика кількість вітчизняних науковців до об'єктів системи економічної безпеки відносять людину (О.Власюк, В. Мунтіян, Я. Жаліло, О. Дацко). Економічну безпеку держави з позиції гарантування безпеки людини і захисту її життєво важливих інтересів комплексно розглядають О.Дацко, Г.Пастернак-Таранущенко, Л. Шаульська та І. Шерб.

При цьому зарубіжні дослідники (К. Амброзіо, В.Боссерт, Д.Елзе, Г.Губер, О.Ніколс, М.Шлезінгер, ін.) вважають, що головною метою економічної безпеки національної економіки є гарантування належного захисту людини, примноження людського капіталу, *людська складова розглядається ними як підсистема національної безпеки держави* [4, с. 43].

У цьому ракурсі слід відмітити публікацію Л. Шаульської та І. Шерб [5] в якій фахівці обґрунтовують «необхідність перегляду існуючої моделі

управління економічною безпекою від державоцентристської до людиноорієнтованої парадигми». Мова йде про зосередження на інтересах людини в практиці політичних управлінських рішень в СЕС усіх рівнів. В цій публікації автори, на жаль, не розкривають саму парадигму, а описують основні складові людино-орієнтованої моделі економічної безпеки в контексті попередження ризиків у соціальній, трудовій, підприємницькій сферах.

Також невелика кількість вітчизняних науковців бачать економічну безпеку крізь призму національної культури та цінностей суспільства, що пов'язано саме із людським виміром безпеки СЕС. Найбільш змістовно ці питання розкриті у працях А.Гріненко та О.Дацко.

Так, на думку А.Гріненко поняття економічна безпека відображає здатність відповідних інститутів держави (економічних, соціальних, політичних, правових) *захищати інтереси своїх ключових суб'єктів у рамках національних господарських традицій і цінностей* [6, с.2].

О.Дацко розуміє економічну безпеку національної економіки як систему, що характеризується потенціалом розвитку, забезпечує захист громадянина в системі *національних інтересів*, забезпечує самовідтворення народу, стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз, можливість реалізації потенціалу, розвиток та захист життєво важливих інтересів громадян, територіальних громад [5, с.2].

Автор обґрунтовує місце і роль людини в системі економічної безпеки національної економіки. *Людина, на думку О.Дацко, виступає одночасно і як об'єкт і я суб'єкт економічної безпеки СЕС.*

Аналізуючи праці світових науковців, О. Дацко зазначає, що вони суголосно вказують на те, що головними чинниками змін в економіці є саме людські та соціальні (у т.ч. духовно-

моральне, психологічне, фізичне здоров'я, інтелектуально-культурний розвиток). Узагальнюючи головні тенденції впливу соціально-гуманітарних чинників на розвиток світової економіки та економіки України [5, с.174-175; с.184-185], автор відмічає загрози кіборгізації людини, роль емоційного інтелекту та системного мислення в умовах цифровізації поряд із деградаційними тенденціями в освіті, руйнуванням традиційних соціальних зв'язків, та деградацією культури, зростанням деструктивних життєвих практик населення. І з цими висновками неможливо не погодитись.

Попри те, що зазначені автори наголошують на необхідності людського виміру економічної безпеки, і вони, і інші вітчизняні вчені, які займаються проблемами економічної безпеки СЕС різних рівнів працюють у межах *традиційної парадигми економічної теорії, державного управління чи менеджменту*. Але, як доводять у відповідних публікаціях видатні вітчизняні фахівці, зокрема Г. Задорожний, О.Задорожна Г. Мельник [7-10], та як обгрунтовано нами [11-17] *вирішити складні проблеми сучасних соціально-економічних систем, у т.ч. проблему їх економічної безпеки, в межах традиційної парадигми неможливо*.

На нашу думку, подальшого розвитку потребує саме змістовне вивчення альтернативної парадигми і на основі неї визначення загроз й ризиків, розробка підходів до забезпечення економічної безпеки соціально-економічних систем різних рівнів. *Альтернативною до традиційної є духовно-моральна, соціокультурна парадигма, і відповідно методологія тріалектики*.

В цій публікації ми розглянемо лише деякі питання цієї проблеми, а саме визначимо: *принципову різницю сутності й формування економічної безпеки СЕС*

будь-якого рівня на основі соціокультурної парадигми; сутність економічної безпеки бізнес-підприємства, як СЕС макро-рівня, на основі цієї парадигми; зміст різних видів безпеки особистості та їх вплив на економічну безпеку підприємства; основні ризики та фактори (важелі) економічної безпеки підприємств, які існують у сучасних умовах на думку практичного менеджменту; неусвідомлені ризики економічної безпеки соціально-економічних систем, які існують в сучасному світі й сформульовані на ґрунті соціокультурної парадигми. Це і буде завданнями цієї публікації.

Виклад основного матеріалу. В основі соціокультурної парадигми є бачення СЕС, її цілей, розвитку, людини в економіці (в т.ч. економічної поведінки людини) на ґрунті соціокультурного коду та визнання домінуючого впливу на соціально-економічний розвиток закону духовно-моральної детермінації розвитку СЕС [11,13].

Ця парадигма передбачує: існування двох вимірів будь-якої соціально-економічної системи (СЕС) - не тільки горизонтального (кількісного. матеріального), а й вертикального (духовно-морального, антропологічного); відповідно, домінанту на духовно-моральній та соціокультурній складових, на людині як біо-соціо-духовній істоті, особистості; відповідне бачення соціально-економічної системи як відносин між людьми з приводу створення (виробництва), розподілу, обігу, споживання необхідних для життя та відтворення суспільства продуктів, товарів, послуг (споживчих цінностей). З позиції цієї парадигми цілі СЕС визначаються як: базова, гуманна, соціальна, екологічна, економічна; моральна та сотеріологічна (цілі вищого рівня) (таблиця 1).

Таблиця 1

Стисле визначення системи цілей соціально-економічної системи відповідно до соціокультурної парадигми (сформовано на основі [11,12])

Цілі соціально-економічної системи	Сутність цілей
Базова	забезпечення реалізації базових потреб особистості та суспільства, життя та його зростання
Гуманна	забезпечення економічних умов для гармонійного розвитку особистості, накопичення культурного та інтелектуального потенціалу особистості та системи в цілому
Соціальна	забезпечення економічних умов для миру та згоди у суспільстві, справедливості, умов для соціальної рівності, якісного існування суспільства загалом, сприяння діяльному служінню людини суспільству
Екологічна	забезпечення умов та сприяння збереженню та розвитку навколишнього середовища
Економічна	забезпечення покриття витрат (як мінімальна умова існування СЕС), отримання достатнього для сталого розвитку системи доходу (прибутку), забезпечення фінансової стійкості СЕС
Вищі цілі СЕС: сотеріологічна та моральна	забезпечення передумов для духовного розвитку особистості та суспільства, морального господарювання

Крізь призму цієї парадигми принциповою відмінністю визначення економічної безпеки СЕС будь-якого рівня буде саме бачення потреб людини як біо-соціо-духовної істоти, особистості, відповідно наявність вертикального виміру цілей СЕС та критеріїв оцінювання безпеки. А визначальним фактором ефективності та безпеки СЕС буде нематеріальний (духовно-моральний, духовно-інтелектуальний, духовно-культурний) капітал особистості й суспільства (таблиця 2). Нематеріальний капітал виступає найбільше продуктом духовного розвитку, але таким продуктом, що сам перетворюється на джерело подальшого духовного самовдосконалення та є рушієм соціально-економічного розвитку [11].

На нашу думку безпеку у цілому необхідно розглядати як захищеність потреб людини як біо-соціо-духовної істоти (духовно-моральні, морально-етичні, соціальні-служіння, творчі, соціально-психологічного комфорту, особистих досягнень, безпеки, базові) і як

особистості, і як суб'єкта певної соціально-економічної системи (держави, підприємства, тощо). Зміст усіх потреб особистості, які реалізуються у праці (саме творча, продуктивна праця є основою розвитку СЕС), відповідно до соціокультурної парадигми наведено у таблиці 3.

Економічна безпека, як один із видів безпеки, виступає як результат економічної діяльності СЕС і як економічне підґрунтя задоволення потреб та інтересів розвитку людини та стійкого розвитку соціально-економічних систем.

В своєму мінімальному прояві ЕБ передбачає можливість запобігання збитків та втрат, забезпечення певного мінімального рівня доходів (базових соціальних стандартів для особистості чи беззбитковості для підприємства), в максимальному – можливість розкриття потенціалу особистості як біо-соціо-духовної істоти та стійкого соціально-економічного розвитку СЕС.

Таблиця 2

Стисле визначення складових нематеріального капіталу соціально-економічної системи відповідно до соціокультурної парадигми (доповнено на основі [11])

Складові нематеріального капіталу соціально-економічної системи	Визначення складових нематеріального капіталу
Духовно-культурний капітал	Це, з одного боку, сукупність накопичених корисних матеріальних і нематеріальних продуктів культурної життєдіяльності, а з іншого – культурний код як внутрішня духовно-інформаційна складова досвіду минулих поколінь, яка має творчу, створюючу, а не руйнуючу спрямованість.
Духовно-моральний капітал	Це сукупність внутрішніх (вроджених і розвинених, набутих) духовно-моральних якостей людини і правил поведінки, визначених цими якостями, а також сукупність моральних цінностей, норм, правил, стереотипів мислення та поведінки, прийнятних для даного суспільства, які мають творчу, створюючу, а не руйнуючу спрямованість.
Духовно-інтелектуальний капітал	Це сукупність пізнавальних здібностей людини (вроджених і розвинених, набутих), а також її продуктів, які мають творчу, створюючу, а не руйнуючу спрямованість.

Таблиця 3

Ієрархія потреб працівників, що реалізуються у праці, складена за принципом соціокультурної ідентичності (сформовано на основі [14, с 32-33])

Потреби	Метою-цінністю для людини виступають:	Направленість на задоволення потреб у процесі праці
1	2	3
Духовно-моральні потреби	Божі заповіді, добрі взаємовідносини з людьми, які оточують людину; милосердя, доброта	Праця заради Бога; спасіння душі, у т. ч. через самовіддану якісну працю; духовний розвиток; одухотворення навколишнього світу; освячення праці молитвою; прояв безкорисливості, пошани, турботи та любові до людей
Морально-етичні потреби	Чиста совість, правда, справедливість, визнання прав та свобод (власних та інших осіб)	Необхідність чистої совісті, захист правди та справедливості
Соціальні потреби служіння	Вітчизна, народ, спільна ідея, суспільна корисність та значущість праці	Бажання служити Вітчизні, своєму народові, загальній справі
Творчі потреби	Саморозвиток, творчість; цікава робота, високий рівень її організованості, змістовності та цілісності	Розкриття талантів; постійне самовдосконалення, підвищення кваліфікації, потреба відчувати свою затребуваність, придатність до роботи; відповідність умінь, знань та можливостей займаний посаді

Продовження табл.3

1	2	3
Потреби соціально-психологічного комфорту	Дружні взаємовідносини, здоровий морально-психологічний клімат удома та в будь-якому іншому колективі (робота, компанія друзів); взаєморозуміння, підтримка, спілкування	Потреба в дружніх взаємовідносинах зі співробітниками, взаємодопомозі, підтримці, розумінні; упевненість у керівникові, його авторитетності та досвіді
Потреби особистих досягнень *	Визнання, похвала та турбота з боку керівництва; можливість просування по службі, можливість появи ініціативи	Потреба в повазі колег, добрій діловій репутації, потреба в сприянні прояву ініціативи тощо
Потреби в безпеці	Упевненість у завтрашньому дні, захищеність, стабільність, гарантія соціальної та просто людської дружньої підтримки	Якісне робоче середовище, безпечні та комфортні умови праці; соціальна захищеність, інформаційна захищеність
Базові потреби *	Матеріальне благополуччя, багатство, (фінансова незалежність), достатньо висока оплата праці; задоволення, що можна отримати від матеріальних речей, їжі, розваг	Потреби в їжі, одязі, житлі, грошах тощо

В табл. 3 потреби, що позначені зірочкою – *, потребують особливого контролю з боку особистості, адже міра їх вираження може вийти за межу духовно-моральних норм.

Цілі та завдання розвитку держави та людського розвитку (базова, гуманна, соціальна мета СЕС), забезпечення екологічної безпеки та розвитку (екологічна мета СЕС) при традиційному підході повинні вирішуватись на основі якісного функціонування соціально-економічних інститутів за допомогою економічних інструментів. Але, відповідно до соціокультурної парадигми соціально-економічні інститути є лише середньою ланкою СЕС макрорівня. Вищим рівнем є духовно-моральна культура суспільства, яка формується під впливом культуротворюючої релігії. Така думка відповідає методології триалектики, яку докладно описав Г.Задорожний [7,8] та концепції В.Зомбарта [18].

Відомий німецький економіст Вернер Зомбарт визначав поняття *системи господарства* як духовну єдність, що: 1) пройнята певним духом або підпорядкована певному змісту; 2) має певний порядок і організацію і 3) застосовує певну техніку [12, с.72].

Визначальним елементом СЕС є її дух - духовно-культурна складова (цінності, смисли, мотивації, що задаються домінуючим в суспільстві віруванням), яка визначає національний образ думки, активність, мотиви і психологію економічної діяльності її суб'єктів. Саме ця складова і буде визначати особливості організації всіх підсистем господарства в рамках певних локальних цивілізацій, режим власності і праці, застосування техніки і технології. Техніка і технології -

лише елемент системи, цілого, певної соціальної структури суспільства, його цінностей.

Отже, ключ до забезпечення безпеки СЕС, в т.ч. економічної безпеки, знаходиться в зміні духовної культури людини та суспільства.

Також, на нашу думку, до вивчення економічної безпеки СЕС доцільно застосовувати *триєдиний підхід*. Для вивчення ЕБ підприємств він був запропонований Б. Дуб [1]. Погоджуючись з напрямом думки автора, більш системно скорегуємо цей підхід відповідно до СЕС усіх рівнів: ЕБ СЕС повинна розглядатись водночас як:

1. стан захищеності СЕС від деструктивних чинників (загроз, ризиків, небезпек) з відповідною реалізацією цілей СЕС;

2. як функціонування (діяльність) СЕС, яку забезпечують належні інститути та керівники відповідно до соціокультурної ідентичності;

3. як *трансдисциплінарна* галузь знань, яка повинна мати практичне спрямування. Останнє пов'язано із різноспрямованими вимірами безпеки (соціокультурним й духовно-моральним; людино вимірним - антропологічним й психологічним; соціальним; трудовим; фінансовим; правовим; політичним; інформаційним; технологічним) й ускладненням сучасного світу, турбулентними та глибинними змінами в СЕС.

Такий саме підхід можливо застосувати для СЕС будь-якого рівня.

Оскільки економічну основу СЕС макро-рівня складає функціонування безлічі підприємств національної СЕС, далі перейдемо до питань економічної безпеки підприємств.

Щоб надати своє визначення почнемо із складових бізнес-підприємства, відповідно - його безпеки. Як ми вважаємо, головні складові безпеки бізнес-підприємства це: люди (керівники, персонал – у першу чергу, споживачі та

контрагенти – у другу); система управління й організаційна культура; технології; фінанси й ресурси. Фінанси – це забезпечуюча система, стан якої залежить від інших, але яка є маркером стану бізнесу та його можливостей, у т.ч. ресурсних, технологічних. Але головною є перша складова, якість якої визначає стан інших.

Люди є носіями нематеріального (духовно-морального, духовно-інтелектуального, духовно-культурного) та професійного капіталів певної якості, що і обумовлює стан СЕС, причому домінантним є нематеріальний капітал. Система управління й організаційна культура корелює зі станом цього капіталу. Це відповідає соціокультурній парадигмі.

Економічна безпека підприємства (бізнесу) на нашу думку може розглядатись у різних векторах. Перший - можливість або готовність підприємства як СЕС *справлятися із ризиками (загрозами), які виникають у внутрішньому та зовнішньому середовищі підприємства, другий, більш психологічний, який ми поки не будемо розглядати докладно - готовність людської складової СЕС щодо зміни домінант, свідомості та сприйняття, у т.ч. розуміння власно безпеки на основі бачення соціокультурної парадигми.*

Отже, перший важливий вектор - можливість підприємства, як соціально-економічної системи мікро-рівня протистояти, чи долати ризики різних рівнів так, щоб зберегти головну складову свого існування – кадровий (людський) потенціал та гнучко підкорегувати існуючу систему управління.

Тоді економічну безпеку бізнес-підприємства можна визначити як вміння управлінського та кадрового ядра соціально-економічної системи та, відповідно, готовність системи управління, справлятися із ризиками (загрозами), які виникають у внутрішньому та зовнішньому середовищі підприємства,

щодо забезпечення його діяльності та розвитку, досягнення стратегічних цілей.

При цьому цілі діяльності сучасної бізнес-організації, яка діє поки що в межах капіталістичної соціально-економічної системи, в межах соціокультурної парадигми можливо охарактеризувати такими параметрами як: забезпечення конкурентоспроможності та моральної (соціальної) відповідальності бізнес-підприємства. Поєднання цих цілей є досить складним, адже забезпечення моральної відповідальності бізнесу [19] і, навіть, справжньої соціальної відповідальності, знаходиться в певному протиріччі із забезпеченням конкурентоспроможності бізнесу в агресивному зовнішньому середовищі.

Необхідно зазначити, що існують різні види безпеки особистості (менеджера, працівника): духовно-моральна, морально-психологічна, соціально-економічна, інформаційна, фізична. Усі вони взаємопов'язані та впливають на роботу людини, а отже й бізнес-підприємства, стан його економічної безпеки.

Будь-яка безпека людини, у т.ч. соціально-економічна, є певною мірою суб'єктивною, психологічною категорією, і тому стан соціально-економічної безпеки реагує на зміни не тільки економічних процесів та показників, а й соціальних та морально-психологічних, культурних.

Розуміння цього є дуже важливим для менеджменту сучасного бізнес-підприємства адже визначальними характеристиками сучасного періоду глибинної трансформації соціально-економічних систем є: системна нестабільність й невизначеність, необхідність постійних змін, постійного навчання.

Всі ці характеристики сучасного періоду змушують бізнес-підприємства до постійних змін управління та організаційної культури, а персонал – до постійного навчання, адаптації до змін або пошуку нової роботи. І це створює

морально-психологічну, інтелектуальну або фізичну напругу, дискомфорт, тобто створює загрози для психологічної й соціально-економічної безпеки працівників. Взагалі зміна організаційної культури навіть за більш стабільних часів, як це було доведено Е.Шейном викликає певний когнітивний дисонанс та відчуття психологічної небезпеки працівників, які можуть загальмувати ефективні організаційні зміни [20].

За Е. Шейном, для здійснення змін людина повинна перебувати в стані психологічної безпеки. «Сутність психологічної безпеки, полягає в тому, що ми можемо погодитися з необхідністю зміни, якщо це не загрожує нам відчуттям втрати цілісності або індивідуальності. Якщо майбутня зміна становить для мене небезпеку, я буду заперечувати отримані дані і потребу в перетворенні. І тільки в тому разі, якщо я відчуваю, що в процесі зміни або пізнання чогось нового зможу зберегти свою індивідуальність або цілісність, я зможу і розмірковувати про це. Те саме відбувається і на організаційному рівні» [20].

Суб'єктивне відчуття соціально-економічної безпеки корелює із такими факторами як: культурне середовище та соціально-економічне середовище в яких відбувалось становлення та розвиток особистості; наявні культурне та соціально-економічне середовище; стан лідерства та організаційна культура бізнес-підприємства; стан системи оплати праці та її мотивації бізнес-підприємства; суб'єктивні соціально-економічні та морально-психологічні характеристики певної особистості.

Ключовим фактором формування безпеки особистості як соціально-психологічного явища та стану особистості є ієрархія цінностей та потреб особистості. Якщо нагорі піраміди цінностей та потреб особистості будуть духовно-моральні чи соціальні-служіння, творчі, вона буде відчувати себе більш захищеною та стійкою до будь-яких

негативних змін зовнішнього середовища. А ось якщо у ціннісно-мотиваційному профілі особистості домінуватимуть потреби нижчих рівнів, людина відчуватиме тривогу та небезпеку при будь-яких змінах.

Соціально-економічна безпека працівників як суб'єктивне сприйняття рівня та стану своєї соціально-економічної захищеності, може реагувати на соціальну (глибше - моральну) відповідальність бізнес-підприємства та менеджменту: ставлення менеджерів до працівників; справедливість системи оплати праці та мотивації, прозорість комунікацій тощо. Але це суб'єктивне сприйняття буде безумовно впливати на продуктивність та якість праці, лояльність до підприємства та плинність кадрів, фінансові результати діяльності, що в свою чергу вплине на стан економічної безпеки бізнес-підприємства.

Безпосередньо на економічну безпеку бізнес-підприємства, знижуючи її рівень, людський фактор впливає через такі явища як економічні злочини або внутрішнє шахрайство, або ширше – недоброчесність менеджменту та (чи) працівників.

Тому окремим блоком слід розглянути взаємозв'язок між внутрішньо організаційними факторами економічних злочинів або внутрішнього шахрайства та станом економічної безпеки бізнес-підприємства. Такими важливішими факторами є не тільки правові й нормативні заходи а й створення на бізнес-підприємстві культури доброчесності.

Також однією із важливих складових безпеки стала інформаційна безпека особистості, що обумовлено прискореним розвитком інформаційних технологій, вступом суспільства в період гуманітарно-технологічної революції.

Інформаційна небезпека пов'язана із можливістю використання особистісних даних в корисних цілях на шкоду особистості. Ширше - інформаційно-психологічна небезпека пов'язана із витком даних та їх використанням з метою

маніпулювання станом та поведінкою особистості у власних цілях, створення системи алгоритмічного управління. Засобами цього може бути не тільки кіберзлочинність але й свідоме створення системи збору даних, їх систематизації та обробки, вплив на особистість через ЗМІК, у т.ч. соціальні мережі, віртуальний простір, а також генеративні моделі так званого штучного інтелекту.

З точки зору управління змінами доцільно розглядати економічну безпеку підприємства у більш психологічному векторі. В цьому сенсі ядром економічної безпеки є людська й пов'язана з нею управлінсько-культурна складові підприємства. Це: існуючі психологічні (вужче - ментальні) моделі менеджменту (у т.ч. неформальних лідерів) [15], внутрішні людські (менеджер-підлеглий, підлеглий-підлеглий, група або відділ один - група або відділ два) й соціо-системні взаємовідносини, які по суті є основою організаційної культури підприємства, та інші традиційні кадрові характеристики.

Щодо соціо-системних взаємовідносин, необхідно зазначити, що система управління, організаційна культура створюються людьми, має відбиток їх культури, але вона у певні часи існування організації може діяти і всупереч цінностям, інтересам, безпеці самих людей, наприклад, відповідно принципу інерційності дії соціальних систем.

Людська й управлінсько-культурна складові підприємства, як ми зазначали, найбільш чутливі та вразливі до змін, ризиків та загроз, пов'язаних із ними. Тому для забезпечення адекватної реакції на постійні зміни в управлінні людською складовою підприємства й його організаційною культурою в теперішній час доцільно застосовувати когнітивно-поведінковий підхід. Це, на нашу думку, буде позитивно впливати на економічну безпеку бізнесу.

Когнітивний підхід в організаційних змінах, в т.ч. зміні організаційної культури підприємства

набув популярності в менеджменті та почав активно впроваджуватись у практику організаційних змін починаючи з робіт Е. Шейна [20]. Поведінковий пов'язаний із новими досягненнями в соціально-поведінкових науках, наприклад, з концепцією «надж» Р.Тайлера та К. Састейна, або із поведінковою концепцією зміни організаційної культури центру Катценбаха [15].

Сутність сполучення двох підходів, тобто когнітивно-поведінкового підходу, на нашу думку, полягає у зміні когнітивних, ширше – психологічних моделей менеджерів (у т.ч. неформальних лідерів) та їх поведінки, й поступово, зміні когнітивних уявлень та поведінки працівників організації, які будуть відповідати цінностям, стратегії, організаційній культурі бізнес-підприємства та забезпечувати його економічну безпеку.

Формуванню спроможності підприємства справлятися із викликами змін середовища передують *робота щодо виявлення відповідних ризиків (загроз), з будівництвом можливих сценаріїв реагування на них*, а також формування головних факторів (важелів) будівництва економічної безпеки.

Які ж основні ризики та фактори (важелі) економічної безпеки підприємств існують у сучасних умовах. Розглянемо спочатку думку практичного менеджменту, адже не теорія, а саме думки та дії керівників впливають на їх функціонування.

В грудні 2024 року та травні 2025 року нами було проведено глибинне інтерв'ю поки що із п'ятьма (в межах апробації) керівниками успішних українських підприємств середнього бізнесу щодо їх розуміння основних ризиків та факторів (важелів) економічної безпеки підприємств у сучасних умовах.

Щодо ризиків, опитуваними було виділено два головних: кібер- та інформаційна безпека та люди. Причому, якщо перший вид ризиків співпадає із

оцінкою західних аналітичних агентств, як було відмічено нами у відповідній публікації [3]. То другий – виділений лише нашими керівниками. Також опитуваними було зазначено, що економічна безпека бізнесу будується на сильній та адекватній організаційній культурі, взаємовідносинах між керівництвом та співробітниками, між самими співробітниками. Отже, це підтвердило нашу точку зору відносно того, що визначальними важелями забезпечення безпеки бізнесу є наявність моральних лідерів-професіоналів, система управління та організаційна культура, кадровий (людський) потенціал.

Також важливою стала відповідь на питання: *«що має робити керівник бізнес-підприємства» в складних, невизначених, екстремальних зовнішніх умовах (у т.ч. воєнні дії) для забезпечення та відновлення належного рівня економічної безпеки підприємства?»*.

Відповіді були такими [15]:

- в екстрених умовах необхідно просто вижити, працюючи певний час без прибутків, без зарплати, на основі взаємної довіри, потім – розберемося;

- також в екстрених умовах необхідно приймати швидкі рішення, а для цього, ще до їх настання, необхідно заздалегідь оцінювати бізнес-ризики;

- керівник повинен мати систему оцінювання ризиків та їх можливого страхування, важливим фактором виходу із надзвичайних ситуацій є базовий план дій, якій був складений заздалегідь, адже приймати рішення в екстреній ситуації важко;

- після долаття екстремальної ситуації, перше, що потрібно зробити це - необхідно забезпечити нормальні фінансові потоки (економічні доходи) адже «піраміду Маслоу ніхто не відміняв»;

- важливим фактором економічної безпеки в умовах цифрових технологій є їх опанування керівництвом персоналом, застосування та постійне

навчання з урахуванням створення системи кібер-безпеки на підприємстві.

Неусвідомлені ризики економічної безпеки сучасних соціально-економічних систем.

Поки що ми призупинили опитування керівників підприємств щодо їх бачення більш віддалених (стратегічних) ризиків економічної безпеки бізнесу. Це перспектива досліджень. Але наразі хотілося б зупинитись на позиціях, які є ще не досить усвідомленими. Усі вони стосуються так званого антропологічного (людського) ризику, на який ми вже звертали увагу у відповідних публікаціях [3,16].

З позиції цієї парадигми одним із ключових ризиків розвитку сучасних СЕС є *ризик антропологічний*. Людина є основою СЕС будь якого рівня. Від змісту її економічної свідомості (ставлення до праці, грошей, ресурсів тощо) залежить її економічна поведінка (трудова, інвестиційна, податкова тощо) та стан СЕС. І це – зрозуміло і доведено дослідженнями в галузі економічної психології та частково – поведінкової економіки. Але гуманітарно-технологічна революція створила особливі умови крайньої невизначеності розвитку людини й СЕС. Вони обумовлені зміною людини як біо-соціо-духовної істоти в усіх її вимірах, відповідно – зміною суспільства.

Антропологічний ризик пов'язаний зі змінами психології суспільства, його соціальних груп, їх свідомості, когнітивних здібностей, можливостей взаєморозуміння та способів суспільного діалогу, відповідно, зі змінами поведінки, у тому числі економічної поведінки. Також антропологічний ризик пов'язаний із нейробіологічними змінами, які відбуваються в когнітивній складовій психіки та в структурі мозку сучасної людини під впливом цифрового, віртуального світу, нових технологій [3].

Різка зміна способу життя та поведінки людей відбулась під час пандемії. На сторінках книги «The Great Reset» її

автори характеризують події, які відбувались із суспільством під час пандемії, як своєрідний соціальний експеримент [21, р.92-93]. Тоді люди в усьому світі вперше змушені були різко збільшити спілкування у віртуальному просторі та максимально обмежити звичайні людські стосунки. в т.ч. в таких сферах життя, що раніше не мислились без звичайного спілкування, як освіта, культура. Виникли феномени масового переходу до дистанційної освіти та роботи, які після ковід-кризи, на жаль, стали нормою нашого нового життя, але вже під впливом інших обставин (війни, небезпека, прагнення бізнесу до економії витрат, прагнення працівників, особливо молоді, до гнучкого графіку, комфорту).

Наслідком занурення людства у віртуальний світ стали такі явища як когнітивна та емоційна виснаженість, вичерпання енергії, різке зниження психічного благополуччя людей у т.ч. зростання страхів, депресії. Останнє стало в значній мірі реакцією суспільства на глибoku та тривалу невизначеність.

Соціальний експеримент пандемії довів вже в наш час, що страх смерті, втрат (близьких, здоров'я, роботи, статків), якщо вони домінують в психологічному стані людей, можуть зробити поведінку людей девіантною, нерациональною, і головне – глибоко аморальною.

Бажання зберегти відносний спокій в умовах нагнітання панічних настроїв та невизначеності можуть призвести до *когнітивної закритості* [22]. В такому стані мислення людини працює в чорно-білому та спрощеному режимі, що призводить до спрощених рішень. *В такій ситуації людина шукає лідерства, авторитетів та прозорості* [21, р.87]. *Формується територія для фальсифікацій та обману, маніпуляцій.*

Сучасне суспільство, на відміну від традиційного, досить важко реагує на невизначеність та потрясіння. Але, саме це явище - глибока та тривала

невизначеність є найважливішою ознакою, що виникає у наслідок глибинної трансформації СЕС.

Зростання керованості суспільством є логічним наслідком процесів трансформації і однією з умов переходу до посткапіталізму, як системи, де природа отримання вигод концентрується не в області вдосконалення техніко-економічних процесів, а в області управління поведінкою.

На стан та безпеку бізнесу, з позиції соціокультурної парадигми, впливає не тільки суто професійна складова (кваліфікація, професійні навички тощо) управлінців та персоналу, а в першу чергу - їх духовно-моральний капітал, стан соціально-економічної свідомості. І тут є прямий та тісний зв'язок із антропологічним ризиком. Тому вже наразі необхідно замислюватись над сформованими в свідомості багатьох членів нашого суспільства, домінантами, які несумісні із забезпеченням нормального функціонування підприємства в період тривалої кризи, нестабільності, невизначеності. Це такі пов'язані домінанти як: егоцентризм, конформізм, індивідуалізм, гедонізм. З ними можливо пов'язати такі феномени як вигорання персоналу або постійну зміну міста праці, безвідповідальність. Ці домінанти особливо небезпечні для когнітивно та емоційно виснаженої людини, що знаходиться в умовах постійного стресу, небезпечні вони і для підприємства.

Такі домінанти несумісні і з формуванням прошарку моральних лідерів, які потенційно спрямовані на морально та соціально відповідальні дії навіть в скрутних, обмежених, невизначених умовах адже такі дії вимагають наявності стійкого морального стрижня особистості, відповідного мислення, сприйняття світу та подій. Моральні лідери мають домінанту на совісті та на і (І)ншому але їх формування - це тривалий, складний, системний процес, який охоплює усі рівні - від самої особистості та її найближчого оточення до

культури, що домінує в певному суспільстві з усіма її складовими (освіта, виховання, поведінка існуючих лідерів, інформаційна система). На жаль, в нас цей процес майже призупинено.

І будування моральної (соціальної) відповідальності бізнесу, яка на нашу думку, є невід'ємною складовою економічної безпеки бізнесу та економіки держави в цілому, як відмітили наші опитувані, починається з керівників. На жаль, соціальна відповідальність бізнесу, як зазначили опитувані, виникає та збільшується в Україні як маркетинговий захід, який впливає на збільшення клієнтів (бренд роботодавця, імідж) створення екосистем. Але «війна показала, що ми повинні більше підтримувати один одного» - і це частина соціальної відповідальності бізнесу.

Повертаючись до ризиків, також викликають занепокоєння зростаючі розриви бачення світу та подій з боку різних поколінь, особливо поколінь, що формуються під час гуманітарно-технологічної революції (поколінь зетів та альфа, наступних за ними). І ці розриви мало усвідомлюються старшими поколіннями. Це, насамперед розриви в аксіологічному, духовно-моральному вимірі та в когнітивно-емоційному рівнях розвитку. З дією гуманітарно-технологічної революції, у т.ч. прискореним розвитком технологій ШІ на фоні занепаду культури та освіти, виникає великий ризик того, що нові покоління не зможуть глибоко та системно оцінювати події та змістовні речі (тексти, символи тощо), тому не зможуть мислити творчо, ціннісно, стратегічно, будуючи можливі сценарії та осмислюючи наслідки своїх рішень та поведінки. А для розвитку самостійного економічно-безпечного бізнесу це критичні вміння принаймні для керівників різних рівнів.

Відбувається загальне падіння в соціумі рівня компетентності та освіченості: середньостатистичного політика, вченого, представника сфери

освіти, споживача, обивателя. Так, результати досліджень навичок дорослих (25-65 років), які були проведені Організацією економічного співробітництва та розвитку у 31 країнах світу, показали, що у сучасному світі спостерігається спад освітнього рівня та професійних навичок людства [23]. Про це, зокрема свідчить помітне погіршення рівня грамотності, базових математичних умінь і професійної компетентності людей.

Мало хто з бізнесу наразі усвідомлює ризик виникнення «кадрових ножиць». Це розрив між підвищеними вимогами до нових кадрів з одного боку (високі творчі здібності, системне мислення, аналітичні здібності, здатність розуміти інших людей, співчувати їм, комунікативність) та наявними характеристиками нового кадрового потенціалу, які не відповідають таким вимогам.

Також для розуміння майбутніх векторів розвитку людини, освіти, соціально-економічних систем, та відповідних глобальних ризиків, необхідно уважно, на основі соціокультурної парадигми, проаналізувати документи, які були прийняті на Саміті майбутнього у Центральних установах Організації Об'єднаних Націй 22 та 23 вересня 2024 року. Це: *«Пакт заради майбутнього» з відповідними додатками «Глобальний цифровий договір», «Декларація про майбутні покоління»* [24]. *Стислий висновок щодо відповідних документів стосовно предмету цієї публікації – це прискорений тренд формування «глобального цифрового простору», цифрової «освіти» та цифрової «людини», поряд із будівництвом нової глобальної управлінської та фінансової архітектури, контролем даних.* Отже, є над чим замислитись.

Висновки. Початок XXI століття ознаменувався тектонічними зрушеннями у всіх складових життя людини – культурі, економіці, екології, технологіях, політиці, відповідно, в самому суспільстві і людині.

Новий виток у розвитку НТП, пов'язаний з розвитком цифрових і конвергентних технологій, з одного боку дає невідомі раніше можливості розвитку економіки і суспільства, а з іншого – породжує величезні ризики деградації і розпаду. І ці ризики посилюються у зв'язку з наростаючим взаємозв'язком людей і країн в умовах глобалізації, а також з відсутністю прогресу в моральному розвитку суспільства, а скоріше, навпаки, про що говорить зростання нерівності, соціальних конфліктів, воєн. У зв'язку з цим і світова спільнота, і національні держави, і підприємства стикаються з проблемою наростання некерованості соціально-економічними системами (СЕС) різних рівнів, а отже різкого зниження рівня їх безпеки.

Корінь проблем в людині, цілях-цінностях, як інструментальних, так і термінальних, які домінують і відтворюються сьогодні у всіх системах (культура, освіта, економіка, політика). Одна з причин глибинної кризи сучасної економіки - це те, яке місце відводиться в ній людині і як розуміється сама людина і сенс її буття. Це стосується і розуміння головної ролі людини в забезпеченні безпеки соціально-економічних систем, у т.ч. економічної безпеки.

Проблематику людського виміру економічної безпеки СЕС розглядає досить невелике коло вітчизняних вчених. При цьому ними не застосовується актуальна для сьогодення соціокультурна парадигма.

Тому в цій публікації ми концептуально визначили: принципову різницю сутності й формування економічної безпеки СЕС будь-якого рівня на основі соціокультурної парадигми; сутність економічної безпеки підприємства, як СЕС макро-рівня, на основі цієї парадигми; зміст різних видів безпеки особистості та їх вплив на економічну безпеку підприємства; основні ризики та фактори (важелі) економічної безпеки підприємств, які існують у сучасних умовах на думку практичного

менеджменту; неусвідомлені ризики економічної безпеки соціально-економічних систем, які існують в сучасному світі й сформульовані на ґрунті соціокультурної парадигми.

Крізь призму цієї парадигми принциповою відмінністю визначення ЕБ СЕС є бачення потреб людини як біо-соціо-духовної істоти, особистості, відповідно, наявність вертикального виміру цілей СЕС та критеріїв оцінювання безпеки. А визначальним фактором ефективності та безпеки СЕС є нематеріальний капітал особистості й суспільства.

Запропоновано розглядати ЕБ СЕС водночас як: стан захищеності СЕС від деструктивних чинників з відповідною реалізацією цілей СЕС; як функціонування СЕС, яку забезпечують належні інститути та керівники відповідно до соціокультурної ідентичності; як трансдисциплінарну галузь знань з практичним спрямуванням.

Економічну безпеку підприємства визначено як вміння управлінського та кадрового ядра, готовність системи управління справлятися із ризиками (загрозами), які виникають у внутрішньому та зовнішньому середовищі, щодо забезпечення його діяльності та розвитку, досягнення стратегічних цілей – забезпечення конкурентоспроможності та моральної відповідальності.

Для забезпечення адекватної реакції на постійні зміни в управлінні людською складовою підприємства, відповідно економічною безпекою, в теперішній час запропоновано *застосовувати когнітивно-поведінковий підхід але він повинен відповідати соціокультурному коду*.

Економіка за своєю суттю антропологічна: вона існує не для самої себе, а для людини, все в господарській діяльності йде від людини і до людини. А людина – істота не тільки біологічна, індивідуальна, господарююча, а й соціальна, культурна, духовна. Людина створює машини та технології, керує процесами та приймає остаточне рішення.

Без її совісті, розуму, інтуїції, творчості, волі світ припинить своє існування.

На жаль, одним із базових глобальних ризиків розвитку сучасних СЕС став саме антропологічний ризик. Він обумовлений зміною людини як біо-соціо-духовної істоти в усіх її вимірах, відповідно – зміною суспільства. В його основі лежить філософія трансгуманізму та гуманітарно-технологічна революція.

Визначальним елементом СЕС є її дух - духовно-культурна складова (цінності, смисли, мотивації, що задаються домінуючим в суспільстві віруванням), яка визначає національний образ думки, активність, мотиви і психологію економічної діяльності її суб'єктів. *Отже, ключ до забезпечення безпеки СЕС, в т.ч. економічної безпеки, знаходиться в зміні духовної культури людини та суспільства.*

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дуб Б. С. Поняття економічної безпеки підприємства в контексті розвитку сучасної економічної науки. Вісник Черкаського університету. Серія «Економічні науки», 2016. № 4 с 63-72
2. Тринько Р.І., Франчук В.І., Ревак І.О., Мельник С.І. Львівська наукова школа безпекознавства: poradnik молодим науковцям. Львів: Растр-7, 2020. 116 с.
3. Компанієць В. В. Черномаз П. О. Макасеєв О.В. Глобальні ризики трансформації соціально-економічних систем та їх вплив на економічну безпеку бізнесу. Наукові перспективи. 2025. № 2 (56). серія «Економіка» С.895 – 915 URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/issue/view/330>
4. Дацко О. Забезпечення економічної безпеки України: соціально-гуманітарний вимір. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук. Львівський торговельно-економічний університет. Львів. 2021.
5. Шаульська, Л. Щерб, І. 2023. Людиноорієнтована модель безпеки в контексті попередження ризиків та

конфліктів у соціальній, трудовій, підприємницькій сферах. *Економіка і організація управління*. (Сер 2023), 43-60. DOI:<https://doi.org/10.31558/2307-2318.2023.2.5>.

6. Грінченко А.Ю. Удосконалення механізмів забезпечення економічної безпеки України: теорія, методологія, практика (автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук) Київ 2021

7. Задорожний, Г. В., Колупаєва І.В. Людська діяльність: зміст і трансформація структури у сучасному господарському розвитку. Харків: Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, 2009. 158 с.

8. Задорожний, Г. В. Проривні методологічні засади антикризових досліджень національного господарства URL: <http://www.venue-journal.org/download/2018/2/13-Zadorozhnyi.pdf>

9. Задорожна О. Г. Сучасне господарство: постнекласична методологія як основа розгортання антикризових трансформацій : монографія. Харків: «Точка», 2018. 356 с.

10. Мельник, Л.Г. Триалектичні засади управління розвитком економічних систем: монографія. - Суми: Університетська книга, 2015. - 447 с.

11. Компанієць В. Управління розвитком соціально-економічних систем у духовно-моральному та соціокультурному вимірі. Розвиток соціально-економічних систем у духовно-моральному та соціокультурному вимірі. Духовно-моральна соціально-економічна система. - Частина 1. Харків, «УкрДАЗТ». 2011. 305 с.

12. Компанієць В. В. Моральні основи економіки та підприємницької діяльності: підручник. Харків: УкрДУЗТ, 2018. – 455 с URL: <http://lib.kart.edu.ua/handle/123456789/2425>

13. Компанієць, В.В. Щодо соціокультурної парадигми поведінкової економіки (концептуальні засади та модель людини господарюючої). Вісник економіки

транспорту і промисловості. 2024, №87. С. 254- 272

14. Компанієць В. В., Польова В. В. Управління трудовою поведінкою працівників підприємств залізничного транспорту (соціокультурні домінанти): монографія. – Харків : Видавництво «Лідер», 2016. - 298 с.

15. Компанієць В. В., Рубан Л. О. Зміни культури організації: тренди часу та поведінкова модель Дж.Катценбаха (критичне осмислення). Вісник економіки транспорту і промисловості. 2023. №. 81-82. С. 363-379.

16. Компанієць, В. В., Макасеєв, О. В. Аксіолого-антропологічний вимір проблем управління соціально-економічними системами в епоху гуманітарно-технологічної революції. В: *Трансформація економічних систем та інститутів у нових геостратегічних реаліях*. 2025. Том 2. Дніпро, Університет імені Альфреда Нобеля. с.104-107 URL: <https://ir.duan.edu.ua/handle/123456789/6027>

17. Компанієць В. В. Макасеєв О.В. Актуальні питання економічної безпеки бізнесу в умовах глибинних змін соціально-економічних систем. *ФЕНІКС-2025: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (28 травня 2025 року, м. Харків)*. Х. : Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», Навчально-науковий інститут економіки, менеджменту і міжнародного бізнесу, кафедра економіки бізнесу і міжнародних економічних відносин, 2025, с.144-147

18. Sombart Werner. Der moderne Kapitalismus. Historisch-systematische Darstellung des gesamteuropäischen Wirtschaftslebens von seinen Anfängen bis zur Gegenwart. Band I - III in 6 Halbbänden. 1986. (Unveränd. Nachdr. der 1. Aufl. von 1902.) Zus. LXXXVIII, 3211 S.

19. Компанієць, В.В., Бела О.О. Моральні дилеми в економічних відносинах: природа, види, фактори поведінки, рішення (підхід духовно-моральної детермінації). Вісник економіки

транспорту і промисловості. 2022. № 78-79. с. 189-205. URL: <https://kart.edu.ua/wp-content/uploads/2022/05/78-79-1.pdf>.

20. Schein E. Organizational Culture and Leadership: A Dynamic View / E. Schein. - San Francisco : CA: Jossey-Bass, 1992. 418 p.

21. The Great Reset Schwab, Klaus; Malleret, Thierry (9 July 2020). *COVID-19: The Great Reset..* URL: <http://reparti.free.fr/schwab2020.pdf>

22. Kruglanski, Arie, "3 ways the coronavirus pandemic is changing who we are", The Conversation, 20 March 2020, URL: <https://theconversation.com/3-ways-the-coronavirus-pandemic-is-changing-who-we-are133876>.

23. OECD (2024), Do Adults Have the Skills They Need to Thrive in a Changing World? Survey of Adult Skills 2023. Report. [online]. URL: https://www.oecd.org/en/publications/2024/12/do-adults-have-the-skills-they-need-to-thrive-in-a-changing-world_4396f1f1.html

24. Pact for the Future, Global Digital Compact and Declaration on Future Generations. Future Summit Outcome document. United Nations (2024) [online]. URL: https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/sotf-pact_for_the_future_adopted.pdf

REFERENCES

1. Dub B. Z. 2016. Ponyattya ekonomichnoyi bezpeky pidpryyemstva u konteksti rozvytku suchasnoyi ekonomichnoyi nauky. [The concept of economic security of an enterprise in the context of the development of modern economic science]. Bulletin of Cherkasy University. Series "Economic Sciences". № 4 p. 63-72

2. Tryn'ko R.I., Franchuk V.I., Revak I.O., Mel'nyk S.I. 2020. L'vivs'ka naukova shkola bezpekoznavstva: poradnyk molodym naukovtsyam. [Lviv Scientific School of Security Studies: a guide for young scientists]. Lviv: Rastr-7, 116 p.

3. Kompaniyets' V. V. Chernomaz P. O. Makasyeyev O.V. 2025. Hlobal'ni ryzyky transformatsiyi sotsial'noekonomichnykh system ta yikh vplyv na ekonomichnu bezpeku biznesu. [Global risks of transformation of socio-economic systems and their impact on the economic security of business.] *Scientific Perspectives*. No. 2 (56). series "Economy" P.895 – 915 URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/issue/view/330>

4. Datsko O. 2021. Zabezpechennya ekonomichnoyi bezpeky Ukrainy: sotsial'no-humanitarnyy vymir. [Ensuring the economic security of Ukraine: a social and humanitarian dimension.] Dissertation for the degree of Doctor of Economic Sciences. Lviv University of Trade and Economics. Lviv.

5. Shaul's'ka, L. Shcherb , I. 2023. Lyudynooriyentovana model' bezpeky v konteksti poperedzhennya ryzykiv ta konfliktiv u sotsial'niy, trudoviy, pidpryyemnyts'kiy sferakh. [Human-centered security model in the context of risk and conflict prevention in the social, labor, and business spheres]. *Economics and Management Organization*. (Sep 2023), p. 43-60. DOI: <https://doi.org/10.31558/2307-2318.2023.2.5>.

6. Hrinenko A.YU. 2021. Udoshkonalennya mekhanizmiv zabezpechennya ekonomichnoyi bezpeky Ukrainy: teoriya, metodolohiya, praktyka (avtoreferat dysertatsiyi na здобуття наукового ступеня доктора економічних наук) [Improving the mechanisms for ensuring the economic security of Ukraine: theory, methodology, practice (author's abstract of the dissertation for the degree of Doctor of Economic Sciences)] Kyiv

7. Zadorozhnyy, H. V., Kolupayeva I.V. 2009. Lyuds'ka diyal'nist': zmist i transformatsiya struktury u suchasnomu hospodars'komu rozvytku. [Human activity: content and transformation of structure in modern economic development]. Kharkiv: Kharkiv National University named after V. N. Karazin, 2009. 158 p.

8. Zadorozhnyy, H. V. Proryvni metodolohichni zasady antykrizovykh

doslidzhen' natsional'noho hospodarstva [Breakthrough methodological principles of anti-crisis research of the national economy] Available at: <http://www.venu-journal.org/download/2018/2/13-Zadorozhnyi.pdf>

9. Zadorozhna O. H. 2018. Suchasne hospodarstvo: postneklasychna metodolohiya yak osnova roz'hortannya antykrizovykh transformatsiy : monohrafiya. [Modern economy: post-nonclassical methodology as the basis for the deployment of anti-crisis transformations: monograph]. Kharkiv: Tochka, 2018. 356 p.

10. Mel'nyk, L.H. 2015. Tryalektychni zasady upravlinnya rozvytkom ekonomichnykh system: monohrafiya. [Trialectic principles of managing the development of economic systems: monograph]. - Sumy: University Book, 2015. - 447 p.

11. Kompaniyets' V. 2011 Upravlinnya rozvytkom sotsial'no-ekonomichnykh system u dukhovno-moral'nomu ta sotsiokul'turnomu vymiri. Rozvytok sotsial'no-ekonomichnykh system u dukhovno-moral'nomu ta sotsiokul'turnomu vymiri. Dukhovno-moral'na sotsial'no-ekonomichna systema. [Management of the development of socio-economic systems in the spiritual-moral and socio-cultural dimension. Development of socio-economic systems in the spiritual-moral and socio-cultural dimension. Spiritual-moral socio-economic system]. - Part 1. Kharkiv, "UkrDAZT". 2011. 305 p.

12. Kompaniyets' V. V. 2018 Moral'ni osnovy ekonomiky ta pidpryyemnyts'koyi diyal'nosti: pidruchnyk. [Moral foundations of economics and entrepreneurial activity: textbook.] Kharkiv: UkrDUZT, 455 p. Available at: <http://lib.kart.edu.ua/handle/123456789/2425>

13. Kompaniyets', V.V. 2024 Shchodo sotsiokul'turnoyi paradyhmy povedinkovoyi ekonomiky (kontseptual'ni zasady ta model' lyudyny hospodaryuyuchoyi). [On the socio-cultural paradigm of behavioral economics (conceptual principles and model of the

managing person)] Bulletin of Transport and Industry Economics. №87. С. 254- 272

14. Kompaniyets' V. V., Pol'ova V. V. 2016 Upravlinnya trudovoyu povedinkoyu pratsivnykiv pidpryyemstv zaliznychnoho transportu (sotsiokul'turni dominanty): monohrafiya [Management of work behavior of employees of railway transport enterprises (sociocultural dominants): monograph]. Kharkiv: Publishing house "Leader", 298 p.

15. Kompaniyets' V. V., Ruban L. O. 2023. Zminy kul'tury orhanizatsiyi: trendy chasu ta povedinkova model' Dzh.Kattsenbakha (krytychne osmyslennya) [Changes in organizational culture: time trends and J. Katzenbach's behavioral model (critical reflection)]. *Bulletin of Transport and Industry Economics.* No. 81-82. Pp. 363-379..

16. Kompaniyets', V. V., Makasyeyev, O. V. 2025. Aksioloho-antropolohichnyy vymir problem upravlinnya sotsial'no-ekonomichnyimi systemami v epokhu humanitarno-tekhnologichnoyi revolyutsiyi. [Axiological and anthropological dimension of the problems of managing socio-economic systems in the era of the humanitarian and technological revolution] Transformation of economic systems and institutions in new geostrategic realities. 2025. Volume 2. Dnipro, Alfred Nobel University. pp. 104-107 Available at: <https://ir.duan.edu.ua/handle/123456789/6027>

17. Kompaniyets' V. V. Makasyeyev O.V. 2025 Aktual'ni pytannya ekonomichnoyi bezpeky biznesu v umovakh hlybnykh zmin sotsial'no-ekonomichnykh system. [Current issues of economic security of business in conditions of profound changes in socio-economic systems]. PHENIX-2025: materials of the international scientific and practical conference (May 28, 2025, Kharkiv). Kh.: National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute", Educational and Scientific Institute of Economics, Management and International Business, Department of Business Economics and International Economic Relations, 2025, pp.144-147

18. Sombart Werner. Der moderne Kapitalismus. Historisch-systematische Darstellung des gesamteuropäischen

Wirtschaftslebens von seinen Anfängen bis zur Gegenwart. Band I - III in 6 Halbbänden. 1986. (Unveränd. Nachdr. der 1. Aufl. von 1902.) Zus. LXXXVIII, 3211 S.

19. Kompaniyets', V.V., Bela O.O. 2022 Moral'ni dylemy v ekonomichnykh vidnosynakh: pryroda, vydy, faktory povedinky, rishennya (pidkhyd dukhovno-moral'noyi determinatsiyi).[Moral dilemmas in economic relations: nature, types, behavioral factors, solutions (spiritual-moral determination approach)]. Bulletin of the Economy of Transport and Industry. 2022. No. 78-79. pp. 189-205. Available at: <https://kart.edu.ua/wp-content/uploads/2022/05/78-79-1.pdf>.

20. Schein E. 1992 Organizational Culture and Leadership: A Dynamic View. San Francisco : CA: Jossey-Bass, 418 p.

21. The Great Reset Schwab, Klaus; Malleret, Thierry (9 July 2020). *COVID-19:*

The Great Reset.. Available at: <http://reparti.free.fr/schwab2020.pdf>

25. Kruglanski, Arie, "3 ways the coronavirus pandemic is changing who we are", The Conversation, 20 March 2020, Available at: <https://theconversation.com/3-ways-the-coronavirus-pandemic-is-changing-who-we-are133876>.

26. OECD (2024), Do Adults Have the Skills They Need to Thrive in a Changing World? Survey of Adult Skills 2023. Report. [online]. Available at: https://www.oecd.org/en/publications/2024/12/do-adults-have-the-skills-they-need-to-thrive-in-a-changing-world_4396f1f1.html

27. Pact for the Future, Global Digital Compact and Declaration on Future Generations. Future Summit Outcome document. United Nations (2024) [online]. Available at: https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/sotf-pact_for_the_future_adopted.pdf